

PRILOG STRUKTURI PUČANSTVA DALMACIJE KRAJEM XIX. I POČETKOM XX. STOLJEĆA

MARJAN DIKLIĆ

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru

UDK: 314(497.5) "18-19"

Pregledni članak

U ovom radu autor najprije ukazuje na rascjepkanost i neujedinjenost hrvatskih zemalja u sklopu dvojne Austro-Ugarske Monarhije, a zatim govori o teritoriju, granicama, površini i napućenosti austrijske pokrajine Kraljevine Dalmacije, analizirajući posebice strukturu dalmatinskog pučanstva po djelatnosti, vjeri, jeziku i nacionalnoj pripadnosti. Analiza strukture dalmatinskoga pučanstva provedena je, logično, na razini Dalmacije, a temelji se na zadnja četiri popisa pučanstva koja su proveli austrijski organi vlasti u Dalmaciji od godine 1880. do 1910.

Iako je Austro-Ugarska bila mnogonacionalna država njena statistika, premda dosta temeljita i opšima, ne poznaje kategoriju izjašnjavanja pučanstva po nacionalnoj pripadnosti, pa su rezultati do kojih je autor došao, osobito oni koji govore o nacionalnom sastavu pučanstva Dalmacije, vrlo interesantni. Do tih rezultata autor je došao posredno, odnosno na temelju prethodno učinjene analize strukture dalmatinskog pučanstva po vjeri i jeziku. Na kraju dati su osnovni podaci o prosječnom godišnjem priraštaju i masovnom iseljavanju pučanstva iz Dalmacije koje je bilo najveće u prvom desetljeću XX. stoljeća.

U drugoj polovici XIX. stoljeća hrvatske zemlje, koje su se prethodno našle pod vlašću Habsburgovaca, i nakon obnavljanaj ustavnosti, te austro-ugarske (1867.) i hrvatsko-ugarske (1868.) nagodbe, bile su i dalje neujedinjene i raskomadane, iako im je - osim u Istri - bilo priznato pravo na ujedinjenje. Hrvatska, Slavonija i Vojna krajina pripale su ugarskom, a Istra i Dalmacija ostale su u austrijskom dije dvojne Austro-Ugarske Monarhije.¹ Od sedamnaest austrijskih pokrajina² koje su zajednički imale površinu od 300 004 četvorna kilometra, Dalmacija je po veličini svoga teritorija bila na sedmom, a po broju pučanstva na

¹ Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Zagreb 1968., str. 3-12.

² To su: Donja Austrija, Gornja Austrija, Salsburška, Štajerska, Koruška, Kranjska, Trst, Gorica i Gradiška, Istra, Tirolska, Farariberška, Češka, Moravska, Šleska, Galicija, Bukovina i Dalmacija.

desetom mjestu. U ukupnom broju austrijskog pučanstva ona je sudjelovala tek s nešto više od 2,1%, dok je po veličini teritorija u ukupnoj površini Austrije sudjelovala s 4,2%. Dakle, već iz toga vidimo da je Dalmacija bila znatno slabije napućena od ostalog dijela Austrije.³

Austrijska pokrajina Kraljevina Dalmacija, kako se službeno nazivala od godine 1817., s glavnim gradom Zadrom, obuhvaćala je u doba druge austrijske uprave (1814. - 1918.) teritorij nekadašnje Mletačke Dalmacije (osim otoka Krka, Cresa i Lošinja), Dubrovačke Republike i Mletačke Albanije (Boka Kotorska). Od Berlinskog kongresa 1878., kada je Dalmaciji bilo priključeno područje oko Spiča, njen teritorij nije se mijenjao sve do kraja prvoga svjetskog rata godine 1918., dakle punih četrdeset godina. U tom četrdesetogodišnjem razdoblju Austro-Ugarska Monarhija pak, u sklopu koje se nalazila Dalmacija i ostale hrvatske zemlje, imala je, usporedbe radi, ukupnu površinu od 676 000 četvornih kilometara i bila je po veličini teritorija, nakon Rusije, druga država u Europi.⁴

Po zemljopisnom položaju kojega je zauzimala austrijska pokrajina Dalmacija smjestila se na najljepšem dijelu istočnojadranske obale, protežući se uzduž nje od Spiča na jugoistoku do otoka Raba i Grgura na sjeverozapadu. Njena granica na krajnjem sjeverozapadu obuhvaćala je otoke Premudu, Silbu, Olib, Rab, Grgur i Goli otok, a zatim išla velebitskim kanalom do blizu Tribnja. Sjeverozapadno od Tribnja započinjala je kopnena granica koja je išla obroncima Velebita, Dinare i Kamešnice do blizu Vinjana iznad Imotskoga, odakle se blago spuštala prema Neretvi, prelazeći je između Metkovića i Gabele, a zatim u obliku poluluka izlazila na more zapadno od Neuma. Tu slijedi kratak prekid kopnene granice, koja se zatim nastavlja starom granicom Dubrovačke Republike i Mletačke Albanije (Boka Kotorska), obuhvaćajući dosta usku primorski pojas, te ide sve do Spiča gdje zapadno od Bara izlazi ponovo na more. To je bila najjužnija točka Dalmacije i ujedno Austro-Ugarske Monarhije, odakle je započinjala državna granica na moru i kretala se Jadranom prema sjeverozapadu, obuhvaćajući sve dalmatinske otoke.⁵

Unutar naprijed navedenih i opisanih granica smjestila se i kopnena i otočna austrijska pokrajina Kraljevina Dalmacija, sa Zadrom kao glavnim upravnim i administrativnim središtem, koja je imala ukupnu površinu od 12 840 četvornih kilometara,

³ Manfred MAKALE, *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji*, Beč 1912., str. 5-8; Ivo JURAS, *Zemljopis Austro-Ugarske monarhije*, Zadar 1918., str. 6,7.

⁴ Emilie SCHATZMAYER, *La Dalmazia. Descrizione geografico-storica e statistica*, Trieste 1877., str. 5-16; Dalmacija, *Hrvatska enciklopedija*, sv. IV, posebna otisak br. 3, zagreb 1942., str. 440-442; Stjepan ANTOLJAK, Kako je nastala austrijska pokrajina Kraljevina Dalmacija, radnju vidi u knjizi istog autora: *Hrvati u prošlosti. Izabrani radovi*, uredio Stjepo Obad, Split 1992., str. 829-835.

⁵ Granice austrijske pokrajine Dalmacije vidi na zemljopisnoj karti: *Kraljevina Dalmacija*, Priredili A. TRÖLL i A. KRILETIĆ, Zemljovid izvršen u Geografskom zavodu Ed. Häzela u Beču; I. JURAS, *Zemljopis Austro-Ugarske ...*, str. 6-7, 31-32. O postanku zemljopisnog pojma Dalmacija više vidi u radnji: Ferdo ŠIŠIĆ, Kako je postao današnji geografski pojam Dalmacije i pitanje sjedinjenja s Hrvatskom, *Almanah Jadranska Straža za 1927. godinu*, izdaje Jadranska straža Glavni odbor u Beogradu, tiskano u Ljubljani 1927., str. 95-143; *Historijski atlas*, Zagreb 1954., kar. br. 23 i br. 45; Vjekoslav KLAJIĆ, *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, Zagreb 1881., str. 5-12.

od čega je tek jedna petina bila obrađena i nalazila se pod kulturama, dok je sve ostalo zemljište uglavnom bilo nepodno, a sastojalo se pretežito od krševitih pašnjaka i dalmatinskih šuma (makoja, sitno grmlje i kamenje). Na toj površini, u promatranom razdoblju (1880. - 1918.), živjelo je približno od 476 100 do 645 600 stanovnika.⁶

Prema zadnja četiri popisa pučanstva, izvršena u Austro-Ugarskoj Monarhiji od 1880. do 1910., Dalmacija je imala godine 1880. 476 101, godine 1890. 527 426, godine 1900. 593 784 i godine 1910. 645 604 stanovnika. Od toga je živjelo od djelatnosti u poljodjelstvu, šumarstvu i ribarstvu godine 1880. 393 767 ili 82,71%, godine 1890. 454 214 ili 86,12%, godine 1900. 497 397 ili 83,77% i godine 1910. 533 256 ili 82,60%; od rudarstva, industrije i zanatstva živjelo je godine 1880. 22 879 ili 4,80%, godine 1890. 24 166 ili 4,58%, godine 1900. 30 734 ili 5,18% i godine 1910. 31 119 ili 4,82%; od rada u trgovini, bankarstvu i saobraćaju živjelo je godine 1880. 17 975 ili 3,77%, godine 1890. 21 496 ili 4,08%, godine 1900. 24 714 ili 4,16% i godine 1910. 31 043 ili 4,81%; od djelatnosti u državnim službama, vojsci, slobodnim zvanjima, školstvu, odgojnim ustanovama i sirotištima, te rentijerstva i mirovina živjelo je godine 1880. 41 480 ili 8,71%, godine 1890. 27 550 ili 5,22%, godine 1900. 40 939 ili 6,89% i godine 1910. 50 186 ili 7,77%. Pored naprijed iznesenih, još potpuniji podaci o strukturi dalmatinskog pučanstva po djelatnostima i zanimanju navedeni su u **Tablici I.**⁷

Prema popisu pučanstva iz godine 1880., a zatim 1890., 1900. i 1910., za svaku od navedenih grana djelatnosti u **Tablici I.** navedeno je sljedećih pet rubrika: *Nezavisne osobe (vlasnici)*, *poslovači* (poslovođe, činovnici, odnosno službenici), *radnici*, *kućani* (članovi domaćinstva bez zanimanja) i *služinčad* (sluge). Nastojeći dati što kraće objašnjenje, evo što

⁶Dinko FORETIĆ, O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX stoljeća do prvog svjetskog rata. Opći podaci o dalmaciji i njezinu stanovništvu od 1850. do prvog svjetskog rata, zbornik: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969., str. 9-11; I. JURAS, *Zemljopis Austro-Ugarske ...*, str. 7, 31; ISTI, *Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji*, Zadar 1910., str. 7-11. Više podataka o Dalmaciji vidi i u knjizi: *Dalmacija iz djela Austro-Ugarske Monarhije*, prievod s njemačkog (Oesterreich-Ungarische Monarchie in Wort und Bild, Wien 1892.), Split 1892. Budući da podaci o površini austrijske pokrajine Dalmacije neznatno variraju, a uglavnom su se kretali od 12 831 do 12 842 četvorna kilometra, opredijelili smo se za podatak od 12 840 četvornih kilometara jer mislimo da je on približno najtočniji. Za taj podatak opredijelo se i D. Foretić u naprijed navedenoj radnji.

⁷Podaci u **Tablici I.** uzeti su iz: *Ergebnisse der nach dem Stande vom 31. December 1880 in Dalmatien ausgeführten Zählung der Bevölkerung und der häuslichen nutztiere*, Wien 1882., 2-57; Luigi MASCHER, *Repertorio geografico-statistico dei luoghi abitati nel Regno di Dalmazia*, Zara 1888., IX-XXXI; *Statistika pučanstva u Dalmaciji*, uredio Kažimir Ljubić, tajnik Zemaljskog Odbora, Zadar 1885., str. 7-68; *Statistika obćina Kraljevine Dalmacije*, uredio i izdao Zemaljski Odbor Dalmatinski, Zadar 1882., str. 2-61; D. FORETIĆ, O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX stoljeća do prvog svjetskog rata. Opći podaci o Dalmaciji i njenom stanovništvu ..., str. 9-12; Mirko KORENČIĆ, *Naseља i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, Zagreb 1979., D.F. IVANIŠEVIĆ, *Statistika 1910. (Bijeleške)*, Split 1910., Prilog B, str. 7; Vidi još bijl. 10 i 11.

TABLICA I.
Struktura pučanstva po djelatnostima i zanimanju

Godina		1880.	1890.	1900.	1910.
Ukupno pučanstva		476 101	527 426	593 784	645 604
Djelatnost u: poljodjelstvu, šumarstvu i ribarstvu	Vlasnici	88 201	68 709	81 497	93 441
	Službenici	1 153	60	38	29
	Radnici	121 998	220 160	223 197	225 461
	Kućani	179 143	165 204	192 567	213 562
	Sluge	3 272	81	98	763
	Ukupno	393 767	454 214	497 397	533 256
	Postotak	82,71%	86,12%	83,77%	82,60%
Djelatnost u: rudarstvu, industriji i zanatstvu	Vlasnici	5 241	4 412	4 305	5 438
	Službenici	215	134	203	182
	Radnici	5 789	6 513	9 265	9 372
	Kućani	10 924	12 680	16 462	15 725
	Sluge	710	427	499	402
	Ukupno	22 879	24 166	30 734	31 119
	Postotak	4,80%	4,58%	5,18%	4,82%
Djelatnost u: trgovini, bankarstvu i saobraćaju	Vlasnici	3 551	3 288	3 353	5 705
	Službenici	372	993	794	1 126
	Radnici	2 728	4 178	4 255	6 196
	Kućani	10 443	12 218	15 461	16 916
	Sluge	881	819	851	1 100
	Ukupno	17 975	21 496	24 714	31 043
	Postotak	3,77%	4,08%	4,16%	4,81%
Djelatnost u: drž. služb., vojsci, slob. zvanjima i školstvu; rentijeri i umirovljenici	Nezavisne osobe	17 942	15 688	22 141	27 690
	Kućani	19 679	10 026	15 921	19 963
	Sluge	3 859	1 836	2 877	2 533
	Ukupno	41 480	27 550	40 939	50 186
	Postotak	8,71%	5,22%	6,89%	7,77%

u vezi s time piše tajnik Zemaljskog odbora Kažimir Ljubić, jedan od najpoučenijih ljudi u popis pučanstva u Dalmaciji. "Tu ćete naći stupce za nezavisne osobe, za poslovače, za radnike, za kućanice i služinčad. Prvi je stupac imao sabrati one koji se odnosnim poslom bave nezavisno od drugoga, kao što bi rekli na svoju ruku, pod svoj račun; drugi stupac one koji se u tom poslu bave kao činovnici, kao poslovođe; treći one koji radom u onom poslu pomagaju starešini kuće, i one koji žive o nadnici; četvrti one koji na tuđe kraće žive; a peti napokon sluge najmljenike. Ovo je bilanarnjera popisu, a jesu li ju popisачi shvatili i svukud znali izvesti, vrlo je sumljivo."⁸ Bez obzira što je izrazio sumnju u apsolutnu točnost navedenih statističkih podataka Kažimir Ljubić, uočavajući veliku važnost i značaj popisa pučanstva, kaže: "Dan danas niti najmanja Pokrajina (ne) smie biti bez *Statistike*, jer nemože živiti a da ne zna kako žive, koji su joj temelji životu, kakoli se taj život razvija."⁹ Iz **Tablice I.**, pored navedenih podataka o strukturi pučanstva po zanimanju, vidljivo je još da je daleko najveći broj pučanstva Dalmacije živio od rada u poljodjelstvu, šumarstvu i ribarstvu, više od 82%, dok je u svim ostalim granama djelatnosti bilo zaposleno manje od 18% stanovništva. Očito je, dakle, da su gospodarske i socijalne prilike u pokrajini toga doba bile stagnantne i bez značajnijih strukturalnih promjena.

Iako se pučanstvo u austrijskom dijelu Monarhije prilikom popisa izjašnjavalo o petnaest religija, u Dalmaciji se temeljitije može govoriti samo o dvije vjere, rimokatoličkoj i grko-istočnoj (pravoslavnoj), a pratit ćemo posebice i grko-unijate kako bismo mogli što lakše i točnije obraditi strukturu dalmatinskog pučanstva po nacionalnoj pripadnosti, koja je za naš predmet daleko relevantnija jer su se dalmatinske političke stranke krajem XIX. stoljeća formirale gotovo na nacionalnom principu. Struktura dalmatinskog pučanstva po vjeri, po vjerskoj pripadnosti, u navedenom razdoblju izgledala je ovako: godine 1880. u Dalmaciji bilo je rimokatolika 396 836 ili 83,35%, grko-istočnih (pravoslavni) 78 714 ili 16,53%, grko-unijata samo 138 ili 0,03% i pripadnika drugih vjera 414 ili 0,09%; godine 1890. rimokatolika je bilo 439 536 ili 83,33%, grko-unijata 151 ili 0,03%, grko-istočnih 87 009 ili 16,50% i pripadnika drugih vjeroispovijesti 730 ili 0,14%; godine 1900. rimokatolika je bilo 496 778 ili 83,66%, grko-unijata 187 ili 0,03%, grko-istočnih 96 279 ili 16,22% i pripadnika inih vjera 540 ili 0,09%; i godine 1910. bilo je rimokatolika 538 101 ili 83,35%, grko-unijata 973 ili 0,15%, grko-istočnih 105 335 ili 16,31%, a pripadnika drugih vjera bilo je 1 257 ili 0,19%. Podrobniji podaci o strukturi pučanstva po vjerskoj pripadnosti dati su u **Tablici II.**¹⁰

⁸ *Statistika pučanstva u Dalmaciji ...*, str. 4

⁹ Isto, str. 3.

¹⁰ Isto, str. 50-52; L. MASCHKEK, nav. dj. XXX, XXXI; Österreichische Statistik. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890, Wien 1892., Bd. XXII, Hf. 1, XVIII; Österreichische Statistik. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900, Wien 1902., Bd. LXIII, Hf. 1, XXXIII-XXXIV; Österreichische Statistik. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1910, Wien 1912., Bd. 1, Hf. 1, 54; Die summarischen Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890, Wien 1891., 22-23; M. MAKALE, nav. dj., str. 88; Obćinski rječnik za kraljevine i zemlje zastupane na Carevinskom vijeću. Obraden na temelju rezultata narodnog popisa od 31. prosinca 1900. XIV. Dalmacija (dalje: Obćinski rječnik ...), Beč 1908., str. 88.

TABLICA II.
Struktura pučanstva po vjeri

Godina	1880.	1890.	1900.	1910.
Rimo-katolici	396 836	439 536	496 778	538 101
Postotak	83,35%	83,33%	83,66%	83,35%
Grko-unijati	138	151	187	973
Postotak	0,03%	0,03%	0,03%	0,15%
Grko-istočni (pravoslavni)	78 714	87 009	96 279	105 335
Postotak	16,53%	16,50%	16,22%	16,31%
Ini	414	730	540	1 257
Postotak	0,09%	0,14%	0,09%	0,19%
Ukupno pučanstva	476 102	527 426	593 784	645 666
Postotak	100%	100%	100%	100%

Dakle, iz iznesenih podataka u naprijed navedenoj Tablici jasno se vidi da je u Dalmaciji bilo daleko najviše rimokatolika, preko 83%, zatim slijed grko-istočni (pravoslavni) kojih je bilo nešto više od 16%; na sve ine vjere otpadalo je tek 0,09% do 0,19% od ukupnog broja pučanstva, a grko-unijata i u apsolutnim i u relativnim pokazateljima bilo je najmanje, njihov broj kretao se od 138 ili 0,03% godine 1880. do 973 ili 0,15% godine 1910.

Struktura dalmatinskog pučanstva po govornom jeziku bila je sljedeća: godine 1880. hrvatskim jezikom u Dalmaciji, računajući i srpsko stanovništvo, govorilo je 440 279 ili 93,31%, talijanskim jezikom služilo se 27 305 ili 5,79%, a 4 243 ili 0,90% otpadalo je na sve druge jezike; godine 1890. hrvatskim jezikom govorilo je 501 307 ili 96,20%, talijanskim jezikom 16 000 ili 3,07%, a ostalim jezicima 3 810 ili 0,73%; godine 1900. za hrvatski kao materinski jezik opredijelilo se 565 276 ili 96,70% pučanstva, za talijanski jezik 15 279 ili 2,61%, a za ine jezike 4 026 ili 0,69%; i godine 1910. hrvatskim jezikom govorilo je u Dalmaciji 610 669 ili 96,19%, talijanskim jezikom 18 028 ili 2,84%, dok je na sve druge jezike otpadalo 6 158 ili 0,97% od broja pučanstva koje se izjasnilo o jeziku. Naime, o jeziku se nisu izjašnjavali strani državljani koji su također bili obuhvaćeni popisom, a njihov broj kretao se od 4 275 godine 1880. do 10 811 godine 1910., te otud razlike između ukupnog broja

pučanstva i broja onih koji su se izjašnjavali o govornom jeziku. Više o strukturi dalmatinskog pučanstva po jezičnoj pripadnosti vidi u **Tablici III.**¹¹

TABLICA III.
Struktura pučanstva po govornom jeziku

Godina	1880.	1890.	1900.	1910.
Ukupno pučanstva	476 102	527 426	593 784	645 666
Hrvatski jezik	440 279	501 307	565 276	610 669
Postotak	93,31%	96,20%	96,70%	96,19%
Talijanski jezik	27 305	16 000	15 279	18 028
Postotak	5,79%	3,07%	2,61%	2,84
Ini jezici	4 243	3 810	4 026	6 158
Postotak	0,90%	0,73%	0,69%	0,97%
Izjasnilo se o jeziku	471 827	521 117	584 581	634 855
Postotak	100%	100%	100%	100%

Na temelju iznesenih podataka slobodno možemo zaključiti da se u Dalmaciji, bez obzira što je dugo vremena na umjetan način bio forsiran talijanski jezik, govorilo hrvatskim jezikom, koji se tada još zvao hrvatski ili srpski jezik. Za hrvatski kao materinski jezik izjašnjavalo se preko 95% dalmatinskog pučanstva, a za talijanski jezik svega 2 do 3%. To se velikim dijelom može objasniti visokim stupnjem razvoja nacionalne svijesti. Naime, nakon prve faze narodnog preporoda u Dalmaciji, s porastom hrvatske nacionalne svijesti rastao je i broj onih koji su se opredjeljivali za hrvatski kao materinski jezik i obratno, smanjivao se broj onih koji su se izjašnjavali za talijanski kao materinski jezik. Glavno uporište talijanskoga jezika, autonomastva i talijanštine uoče bilo je u Zadru, glavnom gradu pokrajine, u kojem se

¹¹Znanstvena biblioteka Zadar (dalje: ZBZd), *Ergebnisse der Volkszählung vom 31 December 1890 in Dalmatien*, Miscellanea B, No. 1162, rukopis, str. 1-20; *Österreichische Statistik. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 December 1890*, Wien 1892., Bd. XXII, Hf. 1, XVIII; *Österreichische Statistik. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900*, Wien 1902., Bd. LXIII, Hf. 1, XXXIV; *Österreichische Statistik. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910*, Wien 1912., Bd. 1, Hf. 1, 54; *Die summarischen Ergebnisse der Volkszählung vom 31 December 1890*, Wien 1891., 28-33; Josip LAKATOŠ, *Narodna statistika*, Zagreb 1914., str. 22, 23; M. MAKALE, nav. dj. str. 43-56; *Statistika pučanstva u Dalmaciji*, str. 53-55; *Obćinski rječnik ...*, str. 88, 89.

redovito za talijanski jezik izjašnjavalo više Talijana nego u svim drugim dijelovima Dalmacije zajedno.¹²

Austrijska statistika, iako u mnogo čemu temeljita, opšima i dosta točna, ne poznaje kategoriju izjašnjavanja pučanstva po nacionalnoj pripadnosti. Međutim, na temelju iznesenih pokazatelja o strukturi pučanstva po vjeri i jeziku, možemo, uz pomoć jednostavnoga matematskog postupka (oduzimanja i zbrajanja), doći do približno točnih pokazatelja o strukturi dalmatinskog pučanstva po nacionalnoj pripadnosti, a to je, kako smo već istakli, za naš predmet vrlo važno jer su se političke stranke u zadnja dva desetljeća XIX. stoljeća pretežito formirale na nacionalnom principu, što je posebice karakteristično za Stranku prava i pravaštvo. Struktura dalmatinskog pučanstva po nacionalnoj pripadnosti u promatranom razdoblju bila je sljedeća: godine 1880. u Dalmaciji je bilo 369 531 ili 77,62% Hrvata, Srba je bilo, računajući uvjetno i grko-unijate, 78 852 ili 16,56%, Talijana 27 305 ili 5,73% i pripadnika drugih nacionalnosti 414 ili 0,09%, ukupno 476 102 stanovnika; godine 1890. Hrvata je bilo 423 536 ili 80,30%, Srba 87 160 ili 16,53%, Talijana 16 000 ili 3,03%, a 730 ili 0,14% otpadalo je na ine nacionalnosti, što je ukupno iznosilo 527 426 stanovnika; godine 1900. Hrvata je bilo 481 499 ili 81,09%, Srba 96 466 ili 16,25%, Talijana 15 279 ili 2,57% i inih nacionalnosti 540 ili 0,09%, ukupno 593 784; i godine 1910. Hrvata je bilo 520 073 ili 80,56%, Srba 106 308 ili 16,46%, talijana 18 028 ili 2,79%, a pripadnika drugih nacionalnosti 1 257 ili 0,19%, ukupno pučanstva u Dalmaciji bilo je te godine 645 666. Strukturu dalmatinskog pučanstva po nacionalnoj pripadnosti donosima ukratko u **Tablici IV.**¹³

¹²Godine 1880. od 27 305 Talijana u Dalmaciji za talijanski jezik izjasnilo se u Zadru 6 798; godine 1890. od 16 000 Talijana u Dalmaciji za talijanski jezik izjasnilo se u Zadru 8 867; godine 1900. od 15 279 Talijana u Dalmaciji za talijanski jezik izjasnilo se u Zadru 9 674; i godine 1910. od 18 028 Talijana u Dalmaciji za talijanski jezik izjasnilo se u Zadru 11 768, dakle u Zadru je bilo koncentrirano više od polovice Talijana u Dalmaciji. Vidi: *Statistika pučanstva u Dalmaciji*, str. 55; M. MAKALE, nav. dj., str. 43-45.

¹³M. MAKALE, nav. dj., str. 36-39; *Statistika pučanstva u Dalmaciji*, str. 50-52. Na kraju ovog sažetog kazivanja o strukturi pučanstva po nacionalnoj pripadnosti u Dalmaciji treba reći da je upamatranom razdoblju (1880.-1918.) bilo u Dubrovniku i nešto u Kotoru Srba-rimokatolika. Budući da se radilo o maloj skupini građana, umjetno stvorenoj - koji su se u političkom smislu osjećali Srbima, u vjerskom rimokatolicima, govorili su hrvatskim ili srpskim jezikom, a po svom izvornom etničkom podrijetlu mogli su biti i Hrvati i Srbi i Crnogorci - koju austrijska statistika u popisima pučanstva nije nigdje registrirala, ni mi ju nismo uzeli posebice u razmatranje prilikom izrade strukture pučanstva po nacionalnoj pripadnosti u Dalmaciji.

TABLICA IV.
Struktura pučanstva po nacionalnoj pripadnosti

Godina	1880.	1890.	1900.	1910.
Hrvati	369 531	423 536	481 499	520 073
Postotak	77,62%	80,30%	81,09%	80,56%
Srbi	78 852	87 160	96 466	106 308
Postotak	16,56%	16,53%	16,25%	16,46%
Talijani	27 305	16 000	15 279	18 028
Postotak	5,73%	3,03%	2,57%	2,79%
Ini	414	730	540	1 257
Postotak	0,09%	0,14%	0,09%	0,19%
Ukupno pučanstva	476 102	527 426	593 784	645 666
Postotak	100%	100%	100%	100%

Na temelju podataka o strukturi dalmatinskog pučanstva, iznesenih u **Tablici IV.**, vidimo da je u Dalmaciji u promatranom razdoblju bilo preko 80% Hrvata, nešto više od 16% Srba, 2 do 3% Talijana i tek malo više 0,12% pripadnika drugih nacionalnosti, što nas dovodi do zaključka, osobito ako uzmemo u obzir i podatke o strukturi pučanstva po govornom jeziku, da je Dalmacija izrazito zemlja Hrvata u kojoj ima nešto Srba i malo Talijana. Od trinaest, odnosno četrnaest političkih kotara, koliko ih je bilo u austrijskoj pokrajini Dalmaciji do 1918., Hrvati su izrazito dominirali u deset, odnosno jedanaest, a Srbi su imali većinu u tri kotara - kninskom, benkovačkom i kotorskom. Ako samo na trenutak promatranu strukturu dalmatinskog pučanstva spustimo s razine Dalmacije na razinu političkih kotara, lako ćemo uočiti da je najveći dio srpskog pučanstva, preko 75%, i bio koncentriran u spomenuta tri kotara. U ostalim političkim kotarima u Dalmaciji Srbi su u odnosu na Hrvate predstavljali uglavnom neznatnu, a ponegdje i gotovo zanemarivu, manjinu.¹⁴

Po veličini svog teritorija i broju pučanstva koje je na njemu obitavalo Dalmacija je u odnosu na ostali dio Austrije bila dosta slabije napučena. U ukupnoj površini austrijskog dijela Monarhije, koji kako smo već rekli iznosio 300 004 četvora kilometra, Dalmacija je sa 12 840 četvornih kilometara sudjelovala s 4,28%, a u ukupnom broju pučanstva, koji je godine 1910. iznosio 28 571 934, Dalmacija je sa svojih 645 666 stanovnika sudjelovala tek s nešto više od 2,25%. Primjera radi navest ćemo i podatak da je na 1 četvorni kilometar godine

¹⁴M. MAKALE, nav. dj., str. 36-40.

1900. u Austriji dolazilo 87 osoba, a u Dalmaciji 46, a godine 1910. u Austriji 95 osoba, a u Dalmaciji samo 50. Nasuprot tome prosječno godišnji prirodni priraštaj na svakih 100 stanovnika u Austriji je iznosio od godine 1881. 1890. 0,75, od 1891. do 1900. 0,94 i od 1901. do 1910. 0,93; a u Dalmaciji je bio znatno veći i iznosio je od godine 1881. do 1890. 1,08, od 1891. do 1900. 1,26 i od 1901. do 1910. 0,87. U isto vrijeme iz Dalmacije se, u najvitalnijoj životnoj dobi do 20. do 40. godine, iselilo stanovništva od 1881. do 1890. 14 787 ili 2,80%, od 1891. do 1900. 15 750 ili 2,65% i od 1901. do 1910. čak 31 814 ili 4,93% od ukupnog broja pučanstva.

Prema tome, osnovne uzroke slabije napućenosti Dalmacije u odnosu na ostale pokrajine u austrijskom dijelu Monarhije ne treba tražiti u malom prirodnom priraštaju novorođenih, jer on je bio dosta visok, nego prvenstveno u velikom iseljavanju pučanstva, osobito krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, koje je uglavnom bilo uvjetovano gospodarskim razlozima, relativnom prenapućenošću i vrlo teškim uvjetima življenja, posebice nakon broderske i vinogradarske krize koje su gotovo uništile dalmatinsko gospodarstvo.¹⁵

Marjan Dikić: THE POPULATION STRUCTURE IN DALMATIA AT THE END OF THE 19th AND THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Summary

In this paper the author initially points at the Croatian lands within the dual Austro-Hungarian Monarchy being fragmented and disunited, and then deals with the territory, borders, surface and population of the Austrian province called the Kingdom of Dalmatia. The structure of the Dalmatian population is analysed by employment, religion, language and nationality. Logically enough, the analysis of the population structure was carried out on the level of Dalmatia. It is based on the last four censuses by Austrian Authorities, in the 1880-1910 period.

Although Austria-Hungary was a multi-national county, its statistics, however thorough and extensive, did not consider the designation of the population in terms of a nationality, which makes the results obtained by the author, especially those referring to nationality, extremely interesting. The results were obtained indirectly, i.e. on the basis of the previously analysed national structure of the Dalmatian population by the religion and by the language. In the conclusion of the paper are basic facts on the mean birth rate in Dalmatia and on the massive depopulation of the region, the latter phenomenon being at its peak in the first decade of the 20th century.

¹⁵ Stjepo OBAD, Uzroci iseljavanja iz Dalmacije u devetnaestom stoljeću, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 16, Razdio društvenih znanosti (7) 1976/1977., Zadar 1977., str. 175-181; M. MAKALE, nav. dj., str. 5-29; Većeslav HOLJEVAC, *Hrvati izvan domovine*, Zagreb 1967., str. 34-36; Ivan ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1974., str. 9-14; Ljubomir ANTIĆ, *Naše isjeleništvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918*, Zagreb 1987., str. 9-26.